

Віталій Перевезій

СОЦІАЛЬНА МОБІЛІЗАЦІЯ: ІНТЕГРАЦІЙНИЙ ТА ДЕЗІНТЕГРУЮЧИЙ ПОТЕНЦІАЛИ

У статті йдеться про феномен соціальної мобілізації та його прояви в сучасній Україні. Автор доходить висновку про превалювання в українському суспільстві локальних соціальних мобілізацій, у чому закладений потужний суспільно-дезінтегруючий потенціал.

Ключові слова: соціальна мобілізація, інтеграція, дезінтеграція
Vitalii Perevezii. Social mobilization: integration and disintegration potentials. *The article deals with the phenomenon of social mobilisation and its displays in modern Ukraine. The author concludes preponderance of the local social mobilisation in the modern Ukrainian society in which the powerful social-disintegration potential is laid down.*

Key words: social mobilization, integration, disintegration

Мобілізація – зосередження і залучення різних матеріальних і людських ресурсів для досягнення певної мети. Мобілізація – військовий термін, що нині активно використовується представниками інших наук: соціології, політології, менеджменту, маркетингу тощо.

Мобілізація може спрямовуватися як на усе суспільство, так і на окремі соціальні групи, залежно від того, яку мету поставлено перед нею.

Загальносуспільна мобілізація покликана сконцентрувати людські та матеріальні ресурси заради реалізації інтересів усього суспільства. Вона можлива за умови зовнішньої або внутрішньої загрози, здатної порушити стабільність соціуму. Чим цінніша така

стабільність для членів суспільства, тим потужніший його мобілізаційний потенціал, і, навпаки, мобілізаційний потенціал суспільства значно обмеженіший, а колабораційні настрої сильніші у тому разі якщо соціальний порядок не становить особливої цінності для переважної частини членів суспільства.

Стосовно сучасної України проблема цінності суспільно-політичного устрою має вимірюватися як мінімум у двох площинах: по-перше, за умов нетривалого існування незалежної української держави не перестає звучати питання про рівень цінності цієї державності для суспільства; по-друге, важливим виміром мобілізаційного потенціалу суспільства є його підтримка чинного політичного режиму.

Згідно з даними Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. 90,32% з тих, хто взяв у ньому участь (84,18% з тих, хто мав право голосу) позитивно відповіли на запитання «Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України». Через 22 роки, згідно з соціологічним опитуванням групи «Рейтинг», кількість тих, хто голосував би за незалежність країни, зменшилася на третину – до 61% опитаних, у той же час 28% респондентів однозначно (15%) або швидше за все (13%) не голосували б за незалежність. Ці дані свідчать про однозначне, хоча, на перший погляд, не критичне падіння підтримки ідеї української державності серед її громадян. Однак за детальнішого аналізу даних зазначеного соціологічного дослідження виникають підстави для занепокоєння. Проблема у тім, що рівень підтримки/не підтримки незалежності не рівномірний по всій країні, а має значну регіональну специфіку. У зв'язку із цим надвисокий рівень підтримки незалежності України на Заході країни (89% при 5% непідтримки) і досить високий на Півночі (73% при 18%) і Центрі (67% при 27%) нівелюється низьким на Півдні (48% при 35%) і Сході (44% при 40%) і наднизьким на Донбасі (32 % проти 57%) [1]. На жаль, опитування не деталізує дані за такими специфічними регіонами, як Закарпаття і особливо Крим, який ще за результатами референдуму 1991 р. виділявся у загальному масиві українських облас-тей наднизьким рівнем підтримки незалежності, що становив 54% з тих, хто взяв участь у голосуванні. Саме ці два регіони вважаються лідерами за домінуванням сепаратистських

настроїв. Це спонукає до висновку про те, що населення цілих регіонів країни залишиться здебільшого байдужим до мобілізаційного призову у разі загрози національному суверенітету

Ще сумнівнішими видаються перспективи загальносуспільної мобілізації заради відстоювання чинного політичного режиму. Рівень підтримки основоположних державних і політичних інститутів в Україні значно нижчий критичної межі. Загальна суспільна мобілізація за таких умов швидше відбудеться не задля збереження, а повалення політичного режиму, про що йтиметься далі.

Основна зовнішня загроза, здатна призвести до загальносуспільної мобілізації – обмеження територіального, політичного, економічного, культурного та інших видів національного суверенітету з боку сторонніх зовнішньополітичних агентів. Зовнішня загроза (реальна або вигадана) використовується політичними та іншими (зокрема, релігійними) агентами як один з найефективніших способів мобілізації суспільства.

Прикладом суспільної мобілізації під впливом зовнішньої загрози територіальній цілісності країни в сучасній історії України є події кінця 2003 р., що розгорнулися навколо російсько-українського конфлікту з приводу острова Коса Тузла. Одночасно ці події засвідчили разючу дезінтеграцію між українськими регіонами. За даними телефонного опитування соціологічної служби Центру Разумкова, проведеного 16 жовтня 2003 р. на замовлення тижневика «Дзеркало тижня», обурення діями росіян висловило 60,4% киян (спокійно сприйняли ці дії і вважали їх виправданими 14% мешканців столиці), 62,2% львів'ян (7,4%) 33,4% донеччан (30,4%), 17% мешканців Сімферополя (47,8%). При цьому кількість тих, хто вважав, що Україна повинна вдатися до зброї для захисту своєї територіальної цілісності, якщо конфлікт не вдасться вирішити під час переговорів, становила серед киян 12,1%, львів'ян – 16,4%, донеччан – 18% і мешканців Сімферополя – 2,6% [2].

Згідно з результатами опитування соціологічної служби «Рейтинг» у 2013 р. 46% наших співвітчизників однозначно готові або скоріше готові до того, щоб відстоювати незалежність країни зі зброєю у руках, у той час як 44% однозначно або швидше за все відмовилися б стати на збройний захист Батьківщини. За регіональною ознакою найбільша кількість тих, хто готовий до

захисту країни, проживає на Півночі країни (59%) найменша – на Півдні (26%). Кількість потенційних захисників неухильно зростає за віковою ознакою від 33% (люди, яким за 60 років) до 53% (молодь у віці від 19 до 29 років). Серед прибічників парламентських політичних партій найбільше таких людей серед прихильників «Удару» (62%), «Свободи» (60%) та «Батьківщини» (59%), найменше – КПУ (27%) та ПАРТІЇ РЕГІОНІВ (28%) [1].

Ситуація в Україні приблизно зівставна з російською. За даними «Левада-центру» (опитування 2012 р. понад 1600 осіб у 45 регіонах Росії) у разі нападу на Росію добровільно пішли б захищати країну 21% опитаних; близько 23% пішли б, якщо були б призвані військовими комісаріатами; 26% респондентів не підлягатимуть призову; а кожний десятий на період лихоліть готовий покинути Росію; 20% не знали, як відповісти на поставлене запитання. Тобто близько 45% росіян готові відстоювати свою батьківщину зі зброєю у руках [3].

Згідно з даними соціологічного опитування газети *Latvijas Fakti*, здійсненого у 2012 р, захищати країну зі зброєю в руках готові 54% мешканців Латвії, 32% тією чи іншою мірою не погодилися б робити цього. Причому серед латишів це співвідношення становить 60% до 25%, а серед представників інших національностей – 45% до 40% [4].

За різними даними від 60 до 80 відсотків американців готові відстоювати незалежність своєї батьківщини зі зброєю в руках.

З одного боку, ці дані красномовно свідчать про потенціал суспільної мобілізації у разі виникнення зовнішньої загрози, з іншого, на нашу думку, конкретизація або зміна формулювань опитування здатні серйозно змінити його результати.

Так, наприклад, стосовно України, вважаємо, доречно було б поставити уточнююче запитання про те, з чийого боку мала б виходити зовнішня загроза, здатна змусити українців взятися до зброї. Адже досвід двох світових війн показав, що українці воювали по обидва боки фронту. І нині ті, хто готовий протистояти НАТівській агресії, швидше за все не воюватиме проти Росії і навпаки. Отже, 46% українців, здатних збройно боронити Батьківщину, навряд чи вдасться мобілізувати до однієї армії і якщо якась частина з них відгукнеться на мобілізаційний призов, то інша буде чинити йому

відчайдушний спротив (це, зокрема, демонструвалося вище, під час аналізу конфлікту навколо острова Тузла).

З іншого боку, неоднозначно може сприйматися формулювання «зі зброєю в руках», пов'язане з суб'єктивним сприйняттям зброї різними людьми. Не випадкова різюча різниця між готовністю чоловіків (59/32) і жінок (33/53) взяти до рук зброю і не обов'язково це пов'язано з рівнем патріотичних настроїв (для молодих людей сам факт володіння зброєю може здатися привабливим, так само як захищати країну можна й без зброї у руках (на підприємстві, у госпіталі тощо)). Цим фактором, на нашу думку, можна пояснити й вищий рівень готовності до збройного протистояння американців, які більш адаптовані до володіння і використання зброї.

Ще одним фактором, не врахованим опитуванням групи «Рейтинг», але врахованим «Левада-центром», є кількість респондентів, що не підлягають військовій мобілізації. У Росії ця частка становить близько 26% населення. Зважаючи на те, що в Україні серед людей старших 60 років співвідношення готових і неготових взятися до зброї задля захисту країни становить 33% до 58%, вважаємо, що одним з мотивів їхньої відмови може бути фізична неготовність до таких дій.

Однак, незважаючи на всі нюанси даних підрахунків, можна стверджувати, що зовнішня мілітарна загроза є одним із найвагоміших факторів, здатних мобілізувати суспільство. Особливо промовистий цей факт в силу того, що готовність до військової мобілізації, на відміну від її інших видів (політичної, соціальної), пов'язана з надмірним ризиком для особистого життя та здоров'я громадян.

Свідченням високого мобілізаційного потенціалу зовнішніх економічних загроз став російсько-український торговельний конфлікт, що розгорівся у серпні 2013 р., внаслідок якого спостерігалось єднання сил не тільки політичних еліт у середині країни, а й зарубіжних потенційних партнерів України. Більшість українських політичних аналітиків зазначали, що Україна здобула одну з нечисленних інформаційних перемог над своїм найбільшим сусідом у першу чергу завдяки консолідованості зусиль владних та опозиційних еліт.

Зовнішня культурно-цивілізаційна експансія є одним з ключових мобілізаційних посилів Руської православної церкви, у

юрисдикції якої перебуває найбільша православна церква України. Ліберальна всездозволеність, культ споживацтва, гріховні статеві відносини – західні загрози, піднятися на спротив проти яких православні ієрархи закликають усе суспільство.

Основними внутрішніми загрозами, здатними спричинити загальносуспільну мобілізацію, є: а) стихійні та техногенні катастрофи (Чорнобиль), епідемії тощо; б) глобальні загальносуспільні проблеми: бідність, корупція, сирітство.

Прикладом високого мобілізаційного потенціалу суспільства у разі техногенної катастрофи стали події, пов'язані з торнадо та аварією на АЕС у Фукусімі (Японія). Схожою була ситуація під час аварії на Чорнобильській АЕС у 1986 р., коли до лав ліквідаторів, що прибували на станцію з усіх куточків СРСР, записували кращих активістів, бо усіх бажаючих мобілізувати було неможливо. Давалася взнаки надефективна робота ідеологічної машини комуністичного режиму, що проявлялася у формуванні патріотичних почуттів, відчуття громадського обов'язку та героїчних зразків поведінки. На жаль, після розпаду СРСР уже у незалежних державах не виявилось ані матеріальних ресурсів, ані моральних зобов'язань для підтримки героїв-ліквідаторів, які майже усі тихо пішли із життя. За таких умов навряд чи варто сподіватися на те, що мобілізаційних призов у разі техногенної катастрофи (особливо за умов ризику для життя і здоров'я людини) знайде відгук в українському суспільстві.

Найвищий рівень мобілізаційного потенціалу сучасного українського суспільства закладений у протистоянні загрозам, що унеможливають його нормальну життєдіяльність, пов'язаних, у першу чергу, з тотальною корупцією, всездозволеністю правоохоронних органів, безкарністю судів, які перетворилися, з одного боку, на бізнес-структури, а з іншого – на знаряддя розправи з неугодовними, обмеженням особистісних прав і свобод громадян (зокрема, у підприємницькій сфері) тощо. За даними соціологічного дослідження фонду Демократичні ініціативи у 2013 р. українці б'ють рекорди традиційної недовіри політичним та державним інститутам: парламенту (76,8% – зовсім не довіряють і здебільшого не довіряють), Кабінету Міністрів (72,3%), політичним партіям (69,2%), Президенту (68,9%) [3]. За словами директора Фонду

Ірини Бекешкіної, такі низькі показники довіри до влади були в українців завжди, втім, низька довіра не означає появу масових висловлювань протесту в країні [6].

Набагато критичнішим, на наш погляд, стає стрімке падіння довіри до судових та правоохоронних органів. Ще до «вradіївських подій» рівень недовіри судам становив 72,3%, міліції – 70,0%, прокуратурі – 63,5%. На відміну від центральних органів влади, які перебувають із суспільством у «різних просторових вимірах», цинізм та безкарність чиновників та представників правоохоронних органів прямим чином торкається простих громадян. За даними Європейського соціального дослідження рівень довіри до правової системи в Україні найнижчий у Європі (6,2%). У 2012 р. українські суди засудили 165 тисяч громадян, виправдавши всього 275 осіб. З 211 скарг, поданих громадянами України до Європейського суду, українська держава програла усі [5]. За цих умов засоби масової інформації постійно доносять новини про нахабні правопорушення та злочини, здійснені самими «охоронцями порядку», чиновниками та членами їхніх родин.

Втративши надію на справедливе правосуддя, українці все більше схилиються до позаправових механізмів покарання злочинців. Згідно з даними Центру Разумкова 15% населення погоджуються з тим, що самосуд – єдиний спосіб покарати злочинців у сучасній Україні, ще 31%, вважаючи самосуд у принципі недопустимим, готові виправдати його у певних випадках [5].

Найстрашніше те, що ці наміри дедалі частіше втілюються у життя. Інформаційний простір сколихнула новина про жорстоке убивство харківського судді; вже багато місяців під акомпанемент широкої громадської підтримки засуджених, триває процес над батьком і сином Павлюченками, яких звинувачують у вбивстві судді у Києві, правоохоронці різних мастей, чиновники та їх родичі стають об'єктами самосуду у випадках численних за їх участю ДТП. Однак піком народного гніву стали штурми вradіївського та святошинського відділів міліції влітку 2013 р.

Таким чином, найпотужніший мобілізаційний потенціал, на нашу думку, закладено у суспільних протестних настроях, спрямованих навіть не стільки супроти політичного режиму, скільки супроти бюрократично-правової системи, наскрізь пронизаної

корупцією, безкарністю та круговою порукою, тісно пов'язаною з кримінальним світом, а у багатьох випадках й будучи його органічною складовою.

Різде невдоволення цією системою характерне для усіх регіонів країни та представників різних соціальних груп. Нездатність опозиції скористатися загальносуспільним мобілізаційним потенціалом за цих умов, на нашу думку, можна пояснити лише двома причинами: або її повною некомпетентністю, або включеністю у систему.

За цих обставин політичні та інші суспільні агенти грають у свою гру, що гарантує життєздатність системи, і суттю якої є процес перманентних локальних мобілізацій: політичної, регіональної, етнічної, мовної, релігійної, спортивно-уболівальницької тощо. Ці мобілізації здебільшого мають конфліктну парадигму і реалізуються за схемою «свій – чужий». Зрештою, це призводить до гострої поляризації різних соціальних полів.

За висновком П.Бурдье, структура відносин між різними релігійними інстанціями в полі релігії в замаскованій формі відображає структуру відносин між суспільними групами (класами), які ці інстанції здатні мобілізувати з метою утвердження власного релігійного авторитету і світської влади, необхідних у боротьбі за збереження або повалення символічного порядку.

Це твердження, на нашу думку, абсолютно адекватно відображає суть процесів й в інших соціальних полях, які претендують на вплив на формування символічного порядку у соціальному просторі (зокрема, полі політики, полі культури, медіа полі, полі науки тощо). Позиція агента у цих полях здебільшого залежить від потенціалу його мобілізаційної активності.

Унаслідок надактивного періоду локальних мобілізацій, що припав на «помаранчевий» і «постпомаранчевий» періоди, українське суспільство опинилося над прірвою повної дезінтеграції. Його тіло покраяне багатьма розламами: політичним, мовно-етнічним, історичним, регіональним, релігійним. Однак й це не зупиняє локальних «мобілізаторів», які вигадують щораз нові способи мобілізації.

Новим трендом останніх років стає мобілізація уболівальницьких (у першу чергу футбольних) настроїв українців. Згідно з

даними соціологічного опитування, проведеного соціологічною групою «Рейтинг», у 2013 р. близько 40% українців вважають себе футбольними вболівальниками (лише близько 40% чоловіків та 70% жінок взагалі не цікавляться футболом). Не скористатися таким потужним мобілізаційним ресурсом соціальні агенти просто не могли. Витрати на утримання найбільш брендівих футбольних клубів у бідній Україні останніми роками сягають сотні мільйонів доларів на рік. Ці вкладення є специфічною формою конвертації капіталів, коли економічний капітал конвертується у соціальний, далі – у політичний, який, зрештою, знову – в економічний. Між найпопулярнішими клубами ведеться відчайдушна боротьба за симпатії українських уболівальників. Прикладом цього може слугувати прагнення генерального директора ФК Шахтар у вересні 2013 р. дезавувати дані соціологічного опитування КМІС, згідно з яким «Динамо» є найпопулярнішим клубом України (підтримка 41,7% вболівальників), у той час як Шахтар за популярністю – лише другий (23,3%) [7]. За словами футбольного менеджера, його клубом регулярно здійснюються фахові соціологічні дослідження, які підтверджують той факт, що найпопулярніший клуб України – Шахтар [8]. Тим часом постійно зростає взаємненависть між фанатами і простими уболівальниками, чому активно сприяють соціальні мережі. Футбол стає ще однією лінією суспільного розламу в Україні.

Отже, основоположним мотивом різнорідних локальних мобілізацій є прагнення витворити своєрідні соціально-культурні групи ідентичності, легко піддатливі маніпулятивним (у першу чергу електоральним) впливам. У них закладено потужний дезінтегруючий потенціал, здатний призвести до руйнівних наслідків.

З іншого боку, необхідно визнати, що процеси соціальної диференціації відіграють певну позитивну роль, артикуючи увагу на незадоволеності надважливих інтересів цілих соціальних спільнот.

За цих умов основоположне завдання держави – домогтися балансу інтересів якомога ширшого спектра соціальних груп. В іншому разі – виникає цілком реальна загроза суспільному миру в Україні.

Висновки та рекомендації

Сучасне українське суспільство є настільки дезінтегроване та фрагментоване, що складно віднайти гасла навколо яких можлива його мобілізація.

Навіть ідея незалежності країни не є дієвим фактором загальносуспільної мобілізації. Значна (абсолютно зіставна з іншими країнами) кількість громадян готова захищати країну зі зброєю в руках, але від різних ворогів і, швидше за все, як і у часи двох світових воєн, виявиться по різні боки фронту.

Протягом усіх років незалежності українці виявляють дивовижну схильність не довіряти основоположним державним та політичним інститутам, однак і цей фактор не набуває важливого мобілізаційного звучання, адже форми суспільного протесту здебільшого мають пасивний характер.

За цих обставин, на нашу думку, є два основоположні фактори, здатні стати темою суспільного мобілізаційного призову:

По-перше, апеляція до утримання суспільного миру та спокою як вищої загальносуспільної цінності. Ця тема постійно звучала у 1990-ті роки і позитивно сприймалася основною частиною суспільства, яке готове було багато чого стерпіти заради непорушності суспільного спокою. Сучасна ситуація, яка склалася внаслідок «помаранчевої революції» і супроводжувалася процесами різкої соціальної диференціації (загостреної впливом локальних мобілізацій) не дає змоги утримувати громадський мир методами простої уніфікації, як це було в Україні часів президентства Леоніда Кучми. Сьогодні нова інтеграція суспільства можлива лише на основі формування системи балансу інтересів усіх соціальних груп.

По-друге, реформування (поки не почалася силова деконструкція) адміністративно-правової системи. Бюрократично-корупційний монстр живиться за рахунок кожного члена суспільства. Скривджені судами і правоохоронними органами, українці, які штурмували міліцейські відділки влітку 2013 року, – лише вершина айсберга. Насправді кожен сплачує данину цьому монстру,

купуючи будь-які товари, адже в їх ціну (яка на більшість груп товарів в рази вища, ніж, скажімо, у Польщі чи США) закладено трасакційні витрати продавця, найвищі з яких пов'язані зі сплатою данини чиновникам різного штибу. Дивовижним чином ця тема не стає гаслом мобілізаційного призову вітчизняної опозиції. З іншого боку, чинна влада робить певні кроки, покликані знищити найбільш явні корупційні вузли, наприклад, скасувавши обов'язковий техогляд приватних автомобілів, кардинально обмеживши функції бюро технічної інвентаризації тощо. Однак ці заходи, хоча й не могли бути не поміченими більшістю громадян, не достатні для кардинальних системних змін.

1. Динаміка патріотичних настроїв: серпень 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ratinggroup.com.ua/upload/files/RG_Patriotyzm_082013.2.pdf

2. Соціологічне опитування щодо подій навколо Тузли [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://maidanua.org/arch/arch2003/1066666267.html>

3. Готовы ли граждане России защитить страну в случае большой войны? (Опрос) // Военное обозрение. – 2 июля 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://topwar.ru/page,1,2,15945-gotovy-li-grazhdane-rossii-zaschitit-stranu-v-sluchae-bolshoy-voyny.html>

4. Больше половины латвийцев всегда готовы защищать страну с оружием в руках [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ves.lv/article/209808>

5. Голубов О. Башта, що падає // Кореспондент. – 2013. – №25(564). – 27 червня. – С.17-18

6. Чуранова О. В українців хронічна недовіра до влади. – Голос Америки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dif.org.ua/ua/mass_media/v-ukrainciv-hronichnadi.htm

7. Динамо Киев – самый популярный клуб Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://football.sport.ua/news/201086>

8. Сергей Палкин: «Самый популярный клуб Украины – Шахтер» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://football.sport.ua/news/201088>